

Společnost a kultura civilizací amerického kontinentu

Hospodářská základna amerických civilizací spočívala na pěstování zemědělských plodin, a to kukuřice (šlechtěná od 4. tisíciletí př. n. l.), fazolí, papriček *chili*, tykví (snad už od 7. tisíciletí př. n. l.), bavlny, rajských jablíček a brambor; pěstován byl rovněž tabák. Z hospodářských zvířat ochočili v jižní Americe lamy, důležité jako soumara nosícího břemena v neschůdném horském terénu. Řemeslné zpracování kovů (měď, drahé kovy) se objevilo už ve 2. tisíciletí př. n. l., častěji však od doby zlomu letopočtu.

Studium duchovnosti Ameriky naráží na skutečnost, že starší fáze tamních kultur nenalezly osvětlení písmem. Tamní náboženské soustavy tak známe pouze z jejich posledních verzí, zachycených písmem za Mayů, Aztéků a též díky úsilí španělských katolických misionářů, kteří domorodé kultury bedlivě studovali a domácí intelektuály učili používání písma. Podoba starších věroučných systémů a jejich případných úprav nám tak uniká.

Mesoamerické náboženství pracuje s představou prvotního chaosu, z něhož se vynořilo nejstarší oboupohlavní božstvo. To zrodilo tři božské bratry, kteří se měli stát hybateli viditelného světa. Bratři rozdělali velký oheň, do něhož měli vskočit, aby se změnili v božské síly. Starším bratrům se však do toho příliš nechtělo, a tak se skoku odvážil nejprve bratr nejmladší. Působením živlu se změnil ve skvělé zářící slunce a vystoupil na oblohu. Tu si dodal odvahy i bratr nejstarší, oheň ho však změnil jen v bledý měsíc, odlesk slunečního svitu. Obě tělesa však na nebi stála a nepohybovala se. Aby plně dostála svým životodárným funkcím, musel být teprve stvořen viditelný svět a jeho organické složky včetně lidí. Obyvatelé Mesoameriky věřili, že základní význam má pro pohyb nebeských těles a koloběh života v přírodě neustálé obnovování jejich energie, které se dosahuje navracením organických substancí tam, odkud vzešly; z toho procesu měly vesmír a příroda čerpat životní energii. Odtud pramenilo také odůvodnění nám nesrozumitelných lidských obětí, které měly do systému zavádět „pohonné hmoty“, potřebné k jeho chodu.

Také Mesoameričané znali představu o uspořádání světa do čtyř hlavních světových stran a božstvech tyto strany ztělesňujících. Sever náležel božské bytosti jménem **Tezcatlipoca** (původně snad tento pojem označoval všechny božské bytosti). Je pánem zimy, tmy a stínů, jeho barva je černá a jeho zvířetem je jaguár a disponuje magickou věštebnou pomůckou, „dýmajícím zrcadlem“. Jde o zrcadlo z obsidiánu (sopečného skla), které se po vyslovení kouzelného zaříkadla zahalí dýmem, z něhož posléze vystoupí děje budoucnosti.

Východ a jaro podléhaly bohu plodnosti a úrody jménem **Xipetotec** („Náš z kůže stažený pán“), jemuž náleží žlutá barva a k jehož počtě se ze zajatců stahovala kůže.

Pánem jihu a léta se stal strašný **Huitzilopochtli** („kolibřík jihu“), válečnický bůh a nepřemožitelný bojovník, který vítězil již od kolébky ve všech konfliktech a střetech. Byl patronem zvláštní gardové jednotky aztéckých panovníků, a k jeho počtě se v hlavním městě říše konaly masové lidské oběti. Jeho barva je modrá.

Konečně západ a bílá barva připadly božstvu jménem **Quetzalcoatl**. U tohoto božstva, k němuž se pojí zvláštní legenda, se na okamžik zastavíme. Quetzalcoatl měl kdysi připlout na severní pobřeží Mexika přes moře. V zemi se usadil a naučil její obyvatele všem uměním civilizace – pěstování plodin, řemeslům a obchodu, pospolitému životu, moudrosti, právu i válečnictví, uctívání božstev a všem druhům umění. Sám přitom vedl ctnostný život, bydlil v prosté chýši, jedl střídavě, vyhýbal se alkoholickým nápojům a pohlavnímu životu. Ke stáru ho ovšem ctnosti omrzely a vrhl se vší mocí do neřestí všeho myslitelného druhu – obžerství, opilství, sexuálních excesů a požívání drog. Až teprve po napomínání přátel se Quetzalcoatl rozpomněl na svá původní předsevzetí. Zaplakal hořce, lituje svých hříchů, a rozhodl se vrátit tam, odkud přišel. Odebral se znovu na mořské pobřeží a jeho konec popisují dvě verze příběhu. Podle jedné odplul do oceánu, příslibiv, že se vrátí. Podle druhé rozdělal veliký oheň, do něhož se vrhl. Z plamenů vylétlo hejno bílých ptáků, které zamířilo nad vody mořské.

Tato legenda velmi zaujala euroamerické badatele, kteří vyslovili předpoklad, že by mohlo jít o mýtizované vyprávění o dávné návštěvě křesťanského či snad buddhistického misionáře v Mesoamerice. Příběh též pomohl španělským conquistadorům, neboť poslední aztécký panovník nechal po zprávě o vylovení vojáků neznámého jazyka na severním pobřeží svolat své učence a položil jim otázku, zda se s nimi vrací Quetzalcoatl. Než se ovšem učenci dohodli, dosáhlo již Cortézovo vojsko Tenochtitlánu. Legenda ovšem poskytla též vítanou záminku podrobenému obyvatelstvu aztécké říše, které jí nepochybně rádo využilo k odvržení těžkého jha tenochtitlánských vládců.

O mayském náboženství a duchovnosti jsme bohužel informováni jen z otisků, které zanechaly ve věroučných naukách následujících období (zejména Toltéků a Aztéků), jakož i v pramenech pozdějšího data. Mayské písmo je sice dnes již možné číst, avšak z autentických nápisů, většinou stél čili vztyčených kamenných památníků, se dozvídáme prakticky jen údaje o datu, kdy byla stavba, k níž stéla s nápisem patří, postavena, o tom, kdo ji nechal zřídit a za jakým účelem, případně o genealogii příslušného vladaře či o jeho vítězně vybojovaných bitvách. Víme, že Mayové uctívali především dárce plodnosti, jakým byl třeba bůh deště **Šakmúl**, nebo božstvo kukuřice. Snad do mayských dob sahá ctění „kulturního hrdiny“, který obyvatele Střední Ameriky poučil o všech civilizačních vynálezech a vymoženostech, známého později pod jménem Quetzalcoatl a o němž jsme právě slyšeli. Víme rovněž, že Mayové disponovali stabilizovaným kultem včetně dogmatu, pravidelně konaných obřadů, včetně pověstných **míčových her**, při nichž bylo úkolem hráčů prohodit míč svísele postaveným kamenným kruhem zazděným ve výši asi 5 m. Užívali též nábožensky definovaného kalendáře, který ovšem nejspíše zdědili od některé z předcházejících civilizací. Mayské náboženské obřady zahrnovaly i lidské oběti konané otevřením hrudního koše a vyrváním srdce. Dělo se tak však zřejmě v menší míře než v obdobích pozdějších.

Posvátná kniha mayského náboženství jménem *Popol Vuh*, zaznamenaná Španěly na přelomu 17. a 18. století, vypráví o úplné náboženské reflexi světa včetně jeho stvoření, prvotních božích a obřadech, které ustanovili, stvoření člověka a osídlení dnes obývaného okrsku zemského včetně genealogií některých mayských vládců. Vede se debata o tom, do jaké míry je možno identifikovat některá vyobrazení z klasických mayských památek jako citáty z *Popol Vuh*. Jiný takový rukopis jménem *Chilam Balam*, rovněž ze 17.–18. století, představuje o něco širší soupis „duchovní výzbroje“ španělského misionáře dobře obeznámeného s domorodými vírami. Najdeme v něm mayské historické příběhy, hádanky a mýty, kalendářové údaje, lékařské recepty, ale i římskokatolické obřady a díla španělské krásné literatury. Na dvorech mayských vládců se patrně pěstovala i hrdinská epika, její díla jsou však dnes ztracena. Mayové vedle toho prosluli i jako tvůrci vynikajících děl umění výtvarných – architektury, plastiky, malířství i uměleckého řemesla.

* * * * *

Ústřední náboženskou postavou panteonu jihoamerického je **Viracoča**, jediný a nejvyšší bůh stvořitel, spojený úzce s mořem. Jeho jméno znamená „mořská pěna“, a je rovněž znám jako Kon-Tiki; ukončiv svou stvořitelskou éru, odešel ze země do Tichého oceánu, kráčeje po jeho hladině, a více se již nevrátil. Viracoča vytvořil veškerý viditelný svět včetně Slunce a dalších nebeských těles a všeho, co je kolem nás, včetně člověka a lidské civilizace. Ctíli ho jako božstvo slunce a bouří; v rukou drží blesky a slzy, kanoucí z jeho očí, představují déšť. Viracoča bývá popisován jako božstvo s plnovousem, což se někteří opět

pokoušeli vyložit jako doklad o jeho cizím (případně evropském) původu, jiní však upozornili na skutečnost, že osoby s plnovousy se běžně vyskytují na malované keramice kultury Moche.

Vedle toho ctili poddaní inků ještě celou řadu dalších božstev. K nim patřil též **Inti**, bůh Slunce, z jehož rodu pocházeli panující inkové, dále **Mama Killa**, bohyně měsíce a choť Intiho. Plodnostní bohyně **Pachamama** dala světu jeho čtyři základní skladebné složky – vodu, zemi, Slunce a Měsíc.

V případě náboženství říše inků máme k dispozici unikátní pramen, spisy incko-španělského autora jménem **Garcillaso de la Vega** (1539-1616). Narodil se v Cuzcu jako levoboček vznešené dámy inckého rodu a španělského conquistadora a do deseti let žil v domácnosti své matky; jeho mateřskými jazyky byla kečujština a španělština. Roku 1559 se odebral do Španělska, kde se poté věnoval psaní děl o kultuře a duchovnosti obyvatel říše inků. Jeho nejproslulejší dílo, *Comentarios Reales de los Incas*, obsahuje přehled dějin říše inků s řadou údajů o správních, politických, kulturních a duchovních praxích jejich vládařů. Garcillaso de la Vega hájil přesvědčení, že obyvatelé říše inků nezůstávali za Španěly v ničem pozadu a že jako ctitelé jednoho boha stvořitele (Virakoči) nedosáhli sice ještě křesťanství, byli však k němu na dobré cestě. Proto by je Španělé neměli považovat za národ nižšího postavení, ale spíše za své mladší bratry, jimž se sluší pomáhat a podporovat je a nikoli chovat se k nim jako k válečné kořisti.

Doporučená literatura

1. Roy Willis (ed.): *Mytologie světa – ilustrovaný průvodce*. Praha: Nakladatelství Slovart 1997.
2. Petr Charvát: *Zrození státu – Prvotní civilizace Starého světa*, Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2011.
3. Petr Charvát: *Bouřlivá plavba dějinami: vzestupy a propady starověkých a raně středověkých říší*, in Miroslav Bárta, Martin Kovář a kol., *Civilizace a dějiny – Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha: Academia 2013, ISBN 978-80-200-2301-8, 191-230.
4. Ladislav Bareš, Rudolf Veselý, Eduard Gombár: *Dějiny Egypta*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2009.
5. Jiří Prosecký a kolektiv: *Encyklopedie starověkého Předního Východu*. Praha: LIBRI 1999.
6. Eduard Gombár, Lukáš Pecha: *Dějiny Iráku*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2013.
7. Jaroslav Strnad, Jan Filipický, Jaroslav Holman, Stanislava Vavroušková: *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2008.
8. Walter Böttger: *Kultura ve staré Číně*. Praha: Panorama 1984.
9. John Baines, Jaromír Málek: *Svět starého Egypta (Kulturní atlas)*. Praha: Knižní klub 1996.
10. Michael Roaf: *Svět Mezopotámie a starověkého Předního Východu*. Praha: Knižní klub 1998.
11. Gordon Johnson: *Kulturní atlas Indie*. Praha: Knižní klub 1998.
12. Mark Elvin, Caroline Blunden: *Svět Číny - kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.
13. Michael Coe, D. Dean, R. Snow, E. P. Benson: *Svět předkolumbovské Ameriky: kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.